

MIHÁLYI GÁBOR

A rettenet házhoz jön

**David Rabe: Bot és gitár
a Pesti Színházban**

Több éve tart az amerikai drámairoda-lom apálya. A tegnapi „nagyok” - Thornton Wilder, Arthur Miller, Tennessee Williams, Edward Albee - élnek és alkotnak, de egy ideje egyikük sem jelentkezett olyan drámai alkotással, amely korábbi, nagy alkotó periódusának műveihez mérhető. A nagyok nyomában egy sor fiatal is feliratkozott az amerikai drámaírók listájára: John Guare, Claude van Itallie, Arthur Kopit, Jason Miller, David Rabe, Sam Shepard, Michael Weller, Lanford Wilson -- hogy csak néhánynak a nevét említsem. Azonban kiemelkedőt, maradandóan jelentőset még egyikük sem alkotott. Illetve, fogalmazzunk óvatosabban - most még így látjuk. Egyelőre a mai amerikai valóságot bátran, okosan elemző, gondosan szerkesztett, jól megírt drámák szerzőinek vallhatják magukat, akik elsajátították, megtanulták mindazt,

ami mestereiktől Ibsentől, Csehovtól, Gorkijtól, O'Neilltől és Arthur Millertől, illetve Brechtől - megtanulható, át-vehető.

Ma még elég nehéz megítélni, vajon az előbbi névsorból éppen David Rabe lesz-e az, aki holnapra megírja az új *Az ügynök halálát*, de az kétségtelen, hogy pályatársai közül neki van a legnagyobb sajtója. Ezt elsősorban Joseph Pappnak, az amerikai színház új menedzser-cézárának köszönheti, aki írópártfogoltjai közül őt tekinti a legtöbbet ígérő tehetségnek. Papp nemrég vette át New York új kulturális központjának két prózai színházát, s a nagy termet Rabe legújabb darabjával, a lefordíthatatlan című *Boom Boom Room*mal nyitotta meg. A tartózkodó kritikák szinte kivétel nélkül megjegyzték, hogy az új darab elmarad a szerző legjobb műve, a *Sticks and Bones* (Botok és csontok, magyar címén *Bot és gitár*) mögött. Azt hiszem, nemcsak az angol és amerikai kritikára jellemző, hogy Catherine Hughes a londoni *Plays and Players*ben, a *Bot és gitár* New York-i premierjéről tudósítva, nyilvánvalóan az ottani kritikai fogadtatásra támaszkodva, sajnálkozva állapítja meg, hogy Rabe új *da-*

rabja nem olyan jó, mint első műve, a *The Basic Training of Pavlo Hummel* (Pavlo Hummel katonai kiképzése).

A *Bot és gitár* az író úgynevezett vietnami trilógiájának közbülső darabja. Az első a fent említett *Pavlo Hummel katonai kiképzése*, míg a harmadik egy számomra ismeretlen *Orphan* (Árva) című dráma, amelynek végső szövegváltozatát - mint hírlík - Rabe nemrég készítette el a bemutató és a kritikai visszahang tanulságai alapján. A *Bot és gitár*nak is volt egy 1969-es *Bones* (Csontok) című változata. Tiszteletre méltó ez a nyitottság és igényesség, amellyel az író a kapott bírálatok alapján tovább dolgozik művén.

A *Bot és gitár* 1968-ban játszódik, abban az időszakban, amikor amerikai csapatok harcoltak Vietnamban, és ez a háború az amerikai közélet óriási viharokat, elkeseredett szenvedélyeket felkavaró problémája volt. A dráma érdeme, hogy a mű a változott körülmények ellenére sem vált történelmi darabbá, sőt mi több, véres aktualitását még a magyar közönség számára is megőrizte. S a dráma maiságát az sem szünteti meg, hogy a szerző a felvonások elejére állított, régi családi fotókat felvillantó jeleneteivel történelmi idézőjelek közé teszi a soron következő cselekményt.

David Rabe színműve ugyanis azt vizsgálja, mi történik akkor, ha a tévében látott, újságban olvasott rettenet, amely odáig távolinak, mások ügyének tűnt, egyszerre csak betör a derék polgár lakásába, felborítja eddigi megszokott életvitelét, szétkuszálja, kérdésessé teszi eddig elfogadott, helyesnek vélt értékrendjét, egyre fenyegetőbbé válik, olyannyira, hogy végül már nemcsak illúzióit, hanem őt magát is meg akarja semmisíteni.

Ozzie, Harriet és két fiuk, David és Rick, derék texasi átlagpolgárok. Derekek és átlagosak, amennyiben belső igényük, hogy környezetük erkölcsi rendje, konvenciói szerint éljenek, s mert olyanok, mint mindenki más, ez nem is esik nehezükre. (Csak íróilag válik problematikussá az átlagfigurák egyénítése, ez az adott esetben nem is sikerül maradéktalanul.) Davidet a történelem kiszakítja a védett családi otthonból, elkerül Vietnamba, ahonnan egész lényét felkavaró, megrázó élmények után vakon - azaz, a drámai konvenciók szerint igazán látón - kerül haza. Tele a szülői ház iránti gyűlölettel, apját, any-

ját, testvérét - azaz a személyükben megtestesülő rendet - okolja elszenvedett tragédiájáért, valóságos és képletes vakságáért, a szennyes háborúért, amelyben részt kellett vennie, ahol maga is borzalmak részese és felelőse lett. Őket hibáztatja, hogy nem volt bátorsága szakítani a szülői házból hozott előítéletekkel, s nem merte vállalni vietnami szerelmét, Zungot, akit feltehetően ő taszított prostituált sorba.

A dráma konfliktusa, hogy David bosszút akar állni, ő szeretne apja helyébe lépni, s apját akarja a maga sorsába kényszeríteni. (Rabe, mint annyian Amerikában, buzgó olvasója Freudnak.) Ozzie, az apa már-már össze is roppan - az O'Neill- és Miller-hősökhöz hasonlóan ő is felismeri élete ürességét, tartalmatlanságát, személyének jelentéktelenségét. Az idegösszeroppanás határán hajlandó is lenne a szerepcserére, amikor a kisebbik fiú, aki eddig szinte bántó könnyel kivonta magát az előtte zajló családi drámából, megelégtelve szülei megalázását, gitárjával (ez is freudista szimbólum) leüti bátyját. A család, David beleegyezésével, vérért veszi a lázadó fiúnak, s helyreáll a rend.

A zavaróan előtérbe tolokodó, freudista jelképek az egészséges ösztönű közönséget egyszer-kétszer a jelenet drámaisága ellenére is nevetésre készítenek. A freudista hatás Rabe mestereinél, O'Neillnél és Millernél is, erősen érződik, legjobb alkotásaikban azonban a szimbólumok belesimulnak a képrendszer egészébe.

A mérce mindig viszonylagos. Napjaink átlagterméséhez képest a *Bot és gitár* kiemelkedő alkotás. Roppant feszültséget sugárzó, erőteljes, felkavaró írás. Bravúros a cselekmény és a dialógusok kettős vonalvezetése - két síkon játszódik a dráma, egyszer a mindennapok közegében, amit az író a mindennapi élet apró mozzanatainak és semmit-mondó beszélgetéseinek pontos rögzítésével érzékeltet -, másodszor a lélek terében, ahol a ki nem mondott, végig nem gondolt, tudat alá fojtott gondolatok, vágyak kavarnak. Ebben a darabban a szereplők a néha maguknak sem bevallott gondolatokat is hangosan kimondják - nehéz feladat elé állítva a rendezőt, a színészeket, akiknek valamilyen módon érzékeltetniük kell, hogy amit az általuk megelevenített alakok így, önmaguk ellenére is megvallanak, az a mindennapi valóság és a tudatalat

ti köztes mezején hangzik el. Tudatosul bennük, és a többiek is tudomásul veszik, de mégis úgy tesznek, mintha nem hallották volna az elmondottakat. Illetve, mintha a másik nem mondott volna semmit, de ő a szeme pillantásából, gesztusaiból mégis kiolvasta rejtett gondolatait. Felismeréseit azonban nyíltan nem kellett beismernie. Csehovval ellen-tétben - ahol mindenki mondja a magáét, anélkül, hogy panaszait bárki is meghallaná - itt, legalábbis a tudatalatti síkján, tökéletesen funkcionál a kommunikáció, csak éppen a hősök egymás iránti gyűlöletét közvetíti.

Kapás Dezső rendezése egy félkész szobor érzetét kelti. Mintha itt még simítani kellene, ott meg még hiányozna valami. A rendezés érzékeli a dialógusok kettős síkját - de nem munkálta ki eléggé tisztán az elválasztó határokat, a különbséget érzékeltető színészi játékot, világítási effektusokat. Baj van a szavak, mondatok, beállítások hangsúlyával, a rendezés nem árasztja magából azt a biztonságot, azt a meggyőző erőt, hogy amit a színpadon látunk, hallunk, az csak így lehet hiteles, csak így mondható, csak így játszható el. A művészi hitelesség hiánya pedig az egész darab sikerét veszélyezteti. Ha a drámai alakok furcsának tetsző őszintesége a groteszkül kiélezett helyzetek következtében elvész, az előadás azonnal komikumba fullad. Kétségtelen érdeme Kapás Dezsőnek, hogy ha a játékvezetés hitelessége nem is volt igazán meggyőző, egy-két pillanatnyi kisiklástól eltekintve (amelyben a darab említett freudista túlzásai is közrejátszottak), a rendezés meg tudta őrizni a dráma feszültségét, több-kevesebb sikerrel közvetíteni tudta a látottak értelmét. Egyetlen vonatkozásban éreztük, hogy a közvetítés - módosítást is jelent. Abban a rendezői szándékban, amely igyekezett tompítani a dráma jellegetesen amerikai brutalitását. Így is messzebbre ment az előadás, mint amihez szokva vagyunk. Ezt nem rosszállóan, bírálatként mondom - hiszen a rendezés nem tekinthet el a hazai és az amerikai akusztika különbségétől. Ami ott dobütésnek hangzik, az nálunk ágyú-szóként robbanna.

A tompítás, enyhítés - vagy nevezzük akár finomításnak - már a fordításnál kezdődött. Az amerikai színpadokon szabadon mondható illetlen szavak nálunk szalonképes szinonimáikkal helyettesítődtek - nem mindig szerencsésen. Egyszer-másszor érződik, hogy a „lába

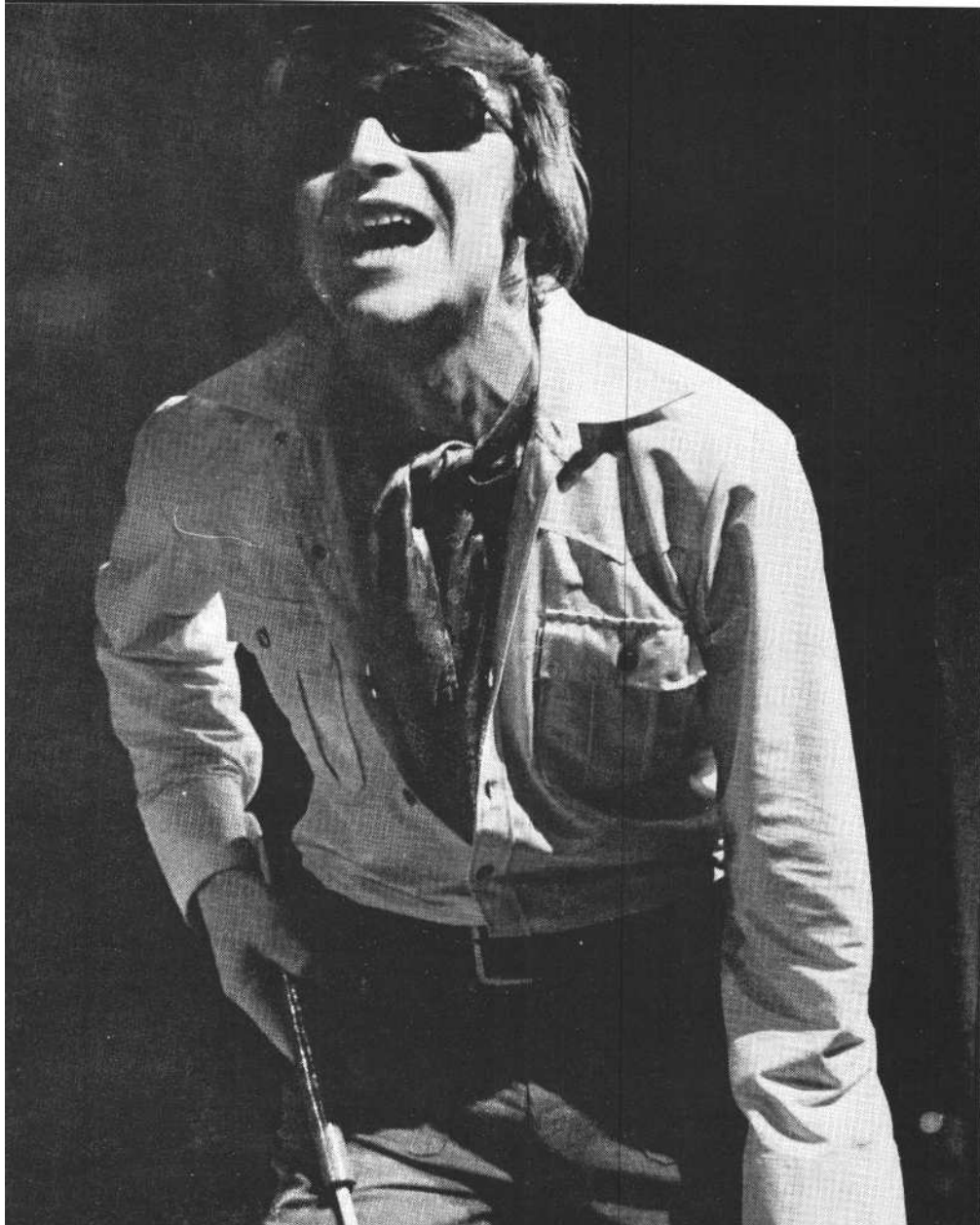
köze" vagy az „istenfáját" helyett még nálunk is mást mondanak az emberek az adott helyzetben.

A fordítónak, Bátki Mihálynak nem mindig sikerült megtalálnia az amerikai kedélyeskedés, túláradó szívéllyesség hazai megfelelőjét. Amerikában járva egy ideig eltartott, amíg felfogtam, hogy a túláradó kedvességgel elmondott „mennyire örülök, hogy találkozhattam Önnel!" a mi hangsúlytalanul közölt „jó napot-unknak felel meg. De ebben a túlhangsúlyozásban a színészek játéka is ludas. Néha már azt sem sikerül min dennapos természetességgel elmondaniuk, hogy „jó napot", azonnal „jó napot kívánok! lesz belőle.) Ezekről a döccenőktől eltekintve, Bátki fordítása hitelesen tolmácsolja a minden-napok nyelvét.

David szerepében Lukács Sándor nyújtja az előadás legkiegyensúlyozottabb teljesítményét. Hitelesen érzékelteti a kiábrándult hősné keserűségét, ha-ragját, félelmeit, önvádját. Ő mozog a legbiztosabban a játék két síkján - affektátság nélkül, természetes hangon kér egy pohár vizet, s drámai erővel süvítí vádjait. Nem rajta múlik, hanem a rendezői értelmezésen, hogy alakja több árnyalattal rokonszenvesebbé vált, mint a drámában megírt, megkeseredett, bosszúra vágyó figura, akit a szennyes háború ugyancsak meghempergetett a szennyben, és aki maga is bűnös.

Mádi Szabó Gábor és Tábori Nóra tudja ugyan, hogy Ozzie és Harriet tipikus amerikai állampolgár, mégis időn-ként a kelletténél bugyutábnak és ellenszenvesebbnek ábrázolják, azonnal és állandóan le akarják leplezni őket. Ezért nem sikerül nézeteik megrendülését, emberi összeomlásukat, jóságba burkolt kegyetlenségüket olyan megrázó erővel ábrázolni, mint ahogy szerepük megengedné.

Színészeink gyakori hibája, hogy nem hiszik el: elég azt eljátszani, amit az író megírt, nem kell minden mondatra, gesztusra a hatás kedvéért még rájátszani. Lehet, hogy ezt a túldimenzionált játékot a hátsó sorokban megtapsolják - mint Kozák Lászlót, aki a művelt, modern pszichoanalízisben jártas, kitűnő társasági érzékkel bíró, többnyire világi ruhában járó Donald atya helyett valami bohózatból idetévedt figurát elevenít meg a színpadon. Azonban végül is az olcsó sikerért alakításuk hitelével fizetnek. Sokszor zavaró a rájátszás a

David Rabe: Bot és gitár (Pesti Színház). A vietnami háborúból vakon hazatért David (Lukács Sándor) (Iklády László felvétele)

Ricket alakító Kern András esetében is, aki fiatal kora ellenére, úgy látszik, már elfelejtette, hogy viselkedik egy mai diák.

Fonyó József, az őrmester néhány mondatos szerepében szemmel láthatóan zavarban van. Nem tudja eldönteni, mit kezdjen a realitás és irreálitás közt mozgó alakkal. **Szerencsi Éva főiskolai hallgató mintha vietnami lánynak született volna - vonzóan tölti he nem is olyan könnyű álomkép szerepét.** Fábri Zoltán díszlete pontosan megfelel a szerzői utasításnak, hogy egy a hirdetésekben is-mert amerikai otthont kell magunk előtt látnunk, és ugyanakkor játéktérnek is ki-váló. Jánoskúti Mártát a jelmeznek nem állították különösebben nehéz feladat elé, az egyes alakokat koruknak, jellemüknek megfelelően ízlésesen, modernül öltözteti. A női nézők körében különösen Harriet börmellénye aratott meg-érdemelt sikert.

Még egy utólagos megjegyzés. Kapás Dezső - akinek vetített portróját harsány gaudiummal fogadta a felvillantott családi fotók között a beavatott premierközönség - még nem olyan kiváló és híres rendező, hogy a reneszánsz nagy mestereihez hasonlóan odafesthesse port-réját az általa festett kép egyik sarkába. Még ha ez filmrendezőknél okkal vagy ok nélkül divatba jött is. Tőle egyelőre inkább azt várjuk, hogy kimunkált, jó előadásokkal rajzolja, fesse tovább a maga rendezői arcképét: ne arcvonásaival, hanem alkotásaival hódítsa meg a közönséget.

David Rabe: Bot és gitár (Pesti Színház)

Fordította: Bátki Mihály, rendezte: Kapás Dezső, díszlet: Fábri Zoltán, jelmez: János-kúti Márta.

Szereplők.: Mádi Szabó Gábor, Tábori Nóra, Lukács Sándor, Kern András, Kozák László, Fonyó József, Szerencsi Éva,